

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته ایران‌شناسی

پوشاک زنان در استان گلستان
(ترکمن، شاهکوه، قزاق، قزلباش، کتول)

به کوشش

زهرا زمانی

استاد راهنما

دکتر مصطفی ندیم

بهمن ۱۳۹۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خدا

اظهارنامه

اینجانب زهرا زمانی دانشجوی رشته‌ی ایران شناسی گرایش تاریخ دانشکده‌ی تاریخ دانشگاه شیراز اظهار می‌کنم که این پایان‌نامه حاصل پژوهش خودم بوده و در جاهایی که از منابع دیگران استفاده کرده‌ام، نشانی دقیق و مشخصات کامل آن را نوشته‌ام. همچنین اظهار می‌کنم که تحقیق و موضوع پایان‌نامه‌ام تکراری نیست و تعهد می‌نمایم که بدون مجوز دانشگاه دستاوردهای آن را منتشر ننموده و یا در اختیار غیر قرار ندهم. کلیه حقوق این اثر مطابق با آیین‌نامه‌ی مالکیت فکری و معنوی متعلق به دانشگاه شیراز است.

نام و نام خانوادگی: زهرا زمانی

تاریخ و امضا: ۱۳۹۰/۱۱/۱۵

به نام خدا

پوشاک زنان استان گلستان (ترکمن، شاهکوه، قزاق، قزلباش، کتول)

به کوشش

زهرا زمانی

پایان نامه

ارائه شده به تحصیلات تکمیلی دانشگاه به عنوان بخشی
از فعالیت‌های تحصیلی لازم برای اخذ درجه‌ی کارشناسی ارشد

در رشته‌ی

ایران شناسی

از دانشگاه شیراز

شیراز

جمهوری اسلامی ایران

ارزش‌یابی شده توسط کمیته‌ی پایان نامه با درجه‌ی:

دکتر مصطفی ندیم استادیار بخش تاریخ (رئیس کمیته).....

دکتر عبدالرسول خیراندیش، دانشیار بخش تاریخ.....

دکتر علیرضا عسکری چاوردی، استادیار بخش تاریخ.....

بهمن ۱۳۹۰

تقدیم به

به روح پاک و نام نیک پدرم

به مادرم منبع مهربانی های دنیا و مأمن همه آرامش های زندگیم

به برادرانم که همواره حامی ام در تحصیل و زندگی بوده اند

به همسرم شریک و سامان بخش زندگیم

و به تمامی زنان و ظنم

سپاس‌گذاری

منت خدای را عزوجل که طاعتش موجب قُربت است و به شکر اندرش مزید نعمت.

از دست و زبان که برآید کز عهده شکرش به درآید

اینک که پس از ماه‌ها تلاش فراوان موفق شده‌ام این رساله را به پایان برسانم بر خود فرض می‌دانم تا از تمامی کسانی که در این راه دشوار یاری‌گرم بودند سپاس‌گذاری نمایم. هرچند این سطور نمی‌تواند پاسخ‌گوی محبت این عزیزان و سروران باشد.

نخست جا دارد که از استاد فرزانه و مهربان دکتر مصطفی ندیم که همواره با رویی گشاده و سعه صدر با این‌جانب برخورد نموده‌اند، تشکر کنم. در این رساله همچنین از مشاوره و دل‌گرمی‌های استادان گرامی دکتر عبدالرسول خیراندیش و علیرضا عسکری چاوردی بهره‌مند شدم که به این وسیله قدردانی خود را نسبت به آنان ابراز می‌نمایم.

در استان گلستان بیشمار عزیزانی بودند که با خوش‌رویی و سخاوتمندانه با در اختیار قراردادن منابع و بستر مناسب جهت انجام این رساله مرا یاری رساندند. در درجه نخست از مؤسسه فرهنگی میرداماد، به‌خصوص آقای رجایی مدیر مرکز دانش‌نامه گلستان و پرسنل کتابخانه آن مؤسسه قدردانی می‌کنم. از مجموعه کارکنان میراث فرهنگی استان در شهرستان‌های گرگان، گنبد کاووس، مینودشت، علی‌آباد کتول و به‌ویژه سرکار خانم مریم آق‌آتابای و آقایان علیرضا حصارنوی و منصور مرادی و همچنین همشهری گرامیم آقای محسن خسروی که در انجام این پژوهش بسیار مرا کمک نمودند، سپاس‌گذاری می‌کنم.

از تمام کسانی که با کمال رغبت دانش خود را در زمینه پوشاک سنتی و در قالب مصاحبه در اختیار من قرار دادند و عزیزان دیگری که در مرحله میدانی با مهمان‌نوازی، گشاده‌دستی و مهربانی با من همکاری کردند صمیمانه تشکر می‌کنم؛ به‌خصوص خانواده آقای دهقان در روستای شاهکوه و خانواده شادکام در گرگان و گنبد کاووس.

در پایان جا دارد از خانواده عزیزم که با حمایت عاطفی و محبت بی‌دریغشان شرایط لازم را برای انجام پژوهش و تحصیلم فراهم آوردند سپاس‌گذاری نمایم.

تنها بضاعت من برای سپاس از این عزیزان دعای خیری است که امید دارم همواره بدرقه راهشان باشد.

چکیده

پوشاک زنان در استان گلستان (ترکمن، شاهکوه، قزاق، قزلباش، کتول)

به کوشش

زهرا زمانی

در طول تاریخ، پوشاک همواره از نیازهای اولیه بشر بوده است. این عنصر ابتدا به صورت یک نیاز خود را نشان داده، اما به مرور زمان با پیشرفت انسان، از یک نیاز به صورت یک پدیده فرهنگی، هنری، اجتماعی و اقتصادی مورد توجه قرار گرفته است. در این میان پوشاک اقوام مختلف در ایران به گونه‌ای خاص جلوه‌گری می‌کند؛ چرا که پوشاک هر منطقه متأثر از آب و هوا، فرهنگ، اقتصاد، سیاست و مذهب آن منطقه است. در این میان پوشاک زنان به عنوان قشر عمده‌ای از یک قومیت با تنوع، خلاقیت، زیبایی و ظرافت همراه است. استان گلستان به سبب برخورداری از تنوع قومیتی، به همان میزان از تنوع پوشاک نیز بهره‌مند است. در این رساله به معرفی و بررسی پوشاک زنان چهار قوم (ترکمن، قزاق، قزلباش، کتول) و روستای شاهکوه پرداخته شده است.

کلید واژه: پوشاک، ترکمن، قزاق، قزلباش، کتول، شاهکوه

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول : مقدمه

- ۱-۱- اهمیت و ضرورت تحقیق ۶
- ۲-۱- هدف تحقیق ۶
- ۳-۱- پیشینه تحقیق ۶
- ۴-۱- روش تحقیق ۷
- ۵-۱- سؤالات تحقیق ۷
- ۶-۱- فرضیه تحقیق ۸

فصل دوم - تاریخ پوشاک در ایران

- ۱-۲- پوشاک زنان ایلامی ۱۰
- ۲-۲- پوشاک زنان هخامنشی ۱۱
- ۳-۲- پوشاک زنان سلوکی ۱۳
- ۴-۲- پوشاک زنان پارسی ۱۳
- ۵-۲- پوشاک زنان ساسانی ۱۴
- ۶-۲- پوشاک زنان در دوران حکومت‌های ایرانی ۱۶
- ۷-۲- پوشاک زنان سامانی تا ایلخانی ۱۷
- ۱-۷-۲- پیراهن (تونیک) ۱۷
- ۲-۷-۲- قبا (جبه) یا روپوش ۱۷
- ۳-۷-۲- شلوار ۱۷
- ۴-۷-۲- ارخالق ۱۷
- ۵-۷-۲- کمر بند یا شال ۱۸

- ۱۸ ۶-۷-۲ کلاه.
- ۱۸ ۷-۷-۲ عمامه یا دستار.
- ۱۸ ۸-۷-۲ تاج و دیهیم.
- ۱۸ ۹-۷-۲ مقنعه و چادر.
- ۱۹ ۸-۲ پوشاک زنان ایلخانی.
- ۱۹ ۱-۸-۲ پیراهن زیر.
- ۱۹ ۲-۸-۲ پیراهن بلند.
- ۱۹ ۳-۸-۲ قبا.
- ۲۰ ۴-۸-۲ پوشش سر.
- ۲۰ ۹-۲ پوشاک زنان تیموری.
- ۲۱ ۱۰-۲ پوشاک زنان صفوی.
- ۲۳ ۱۱-۲ پوشاک زنان افشاری و زندی.
- ۲۵ ۱۲-۲ پوشاک زنان قاجاری.
- ۲۸ ۱-۱۲-۲ ارخالق.
- ۲۸ ۲-۱۲-۲ تنبان.
- ۲۸ ۳-۱۲-۲ شلیته.
- ۲۸ ۴-۱۲-۲ کلاغی.
- ۲۸ ۵-۱۲-۲ چادر.
- ۲۹ ۶-۱۲-۲ روبنده.
- ۲۹ ۷-۱۲-۲ چاقچور.
- ۲۹ ۱۳-۲ پوشاک زنان پهلوی.

فصل سوم- جغرافیا و تاریخ اقوام استان گلستان

- ۳۲ ۱-۳ جغرافیای استان.
- ۳۳ ۲-۳ موقعیت جغرافیایی.

۳۵	۳-۳- تاریخ اقوام در استان گلستان
۳۵	۱-۳-۳- ترکمن
۳۹	۲-۳-۳- شاهکوه
۴۰	۳-۳-۳- قزاق
۴۲	۴-۳-۳- قزلباش
۴۴	۵-۳-۳- کتول

فصل چهارم - پوشاک اقوام استان گلستان

۴۷	۱-۴- تهیه و بافت پارچه
۵۰	۲-۴- پرورش کرم ابریشم و ابریشم‌کشی
۵۱	۳-۴- بافت پارچه ابریشمی
۵۳	۴-۴- پوشاک زنان ترکمن
۵۳	۱-۴-۴- بوروک
۵۴	۲-۴-۴- خساوه
۵۵	۳-۴-۴- تبرک
۵۵	۴-۴-۴- آلدانگی
۵۶	۵-۴-۴- انواع روسری
۵۶	۱-۵-۴-۴- قی قاج
۵۷	۲-۵-۴-۴- یالق
۵۷	۳-۵-۴-۴- چارقده
۵۸	۴-۵-۴-۴- چشو
۵۸	۶-۴-۴- کوینگ
۵۹	۷-۴-۴- چابیت
۶۰	۸-۴-۴- دون
۶۱	۹-۴-۴- چربی

- ۶۱ ۱۰-۴-۴ کورته
- ۶۲ ۱۱-۴-۴ چکمن
- ۶۳ ۱۲-۴-۴ بالاق
- ۶۳ ۱۳-۴-۴ دولاق
- ۶۵ ۱۴-۴-۴ قوشاق
- ۶۵ ۱۵-۴-۴ کوش
- ۶۵ ۱۶-۴-۴ سوزن دوزی ترکمن
- ۶۶ ۱۷-۴-۴ زیورآلات ترکمن
- ۶۸ ۱-۱۷-۴-۴ زیورهای لباس
- ۶۹ ۲-۱۷-۴-۴ زیورهای سر و پیشانی
- ۷۱ ۳-۱۷-۴-۴ زیورهای مو
- ۷۳ ۴-۱۷-۴-۴ زیور گوش
- ۷۶ ۵-۱۷-۴-۴ زیورهای گردن و سینه
- ۷۶ ۶-۱۷-۴-۴ زیور دست
- ۷۸ ۷-۱۷-۴-۴ زیور کمر
- ۷۹ ۵-۴ پوشاک زنان شاهکوه
- ۷۹ ۱-۵-۴ پیراهن
- ۸۰ ۲-۵-۴ چرخ شلوار
- ۸۱ ۳-۵-۴ روسری
- ۸۱ ۴-۵-۴ کلاه
- ۸۲ ۵-۵-۴ کت
- ۸۲ ۶-۴ پوشاک زنان قزاق
- ۸۲ ۱-۶-۴ کوینک
- ۸۲ ۲-۶-۴ بشیت
- ۸۳ ۳-۶-۴ ژرگه بار بشیت
- ۸۴ ۴-۶-۴ اشیک

- ۸۵ ۴-۶-۵- دمبال
- ۸۵ ۴-۶-۶- پوشش سر
- ۸۶ ۴-۶-۶-۱- تلیک
- ۸۶ ۴-۶-۶-۲- زاولق
- ۸۷ ۴-۶-۶-۳- بوراما
- ۸۷ ۴-۶-۶-۴- بورگن شک
- ۸۷ ۴-۶-۶-۵- قل اوراما
- ۸۷ ۴-۶-۶-۶- تورمه بلیو
- ۸۸ ۴-۷-۷- پوشاک زنان قزلباش
- ۸۹ ۴-۷-۱- کوینک
- ۸۹ ۴-۷-۲- تنبان
- ۹۰ ۴-۷-۳- نومال
- ۹۰ ۴-۷-۴- جلیقه
- ۹۱ ۴-۷-۵- چادرشب
- ۹۱ ۴-۷-۶- کولیجه
- ۹۱ ۴-۷-۷- کلتہ
- ۹۲ ۴-۷-۸- قبه
- ۹۲ ۴-۷-۹- گل یقه
- ۹۲ ۴-۷-۱۰- بویماق
- ۹۲ ۴-۷-۱۱- یخالق
- ۹۳ ۴-۸-۸- پوشاک زنان کتول
- ۹۴ ۴-۸-۱- جامہ
- ۹۵ ۴-۸-۲- تمبان
- ۹۵ ۴-۸-۳- کلاه شهری
- ۹۵ ۴-۸-۴- باری
- ۹۶ ۴-۸-۵- کمرچین

۹۶۴-۸-۶- روسری
۹۶۴-۸-۷- شلوار
۹۶۴-۸-۸- پیش‌جامه
۹۷۴-۸-۹- شاروسه
۹۸ نتیجه‌گیری
۱۲۵ منابع و مآخذ
۱۳۱ مصاحبه‌ها

فهرست شکل‌ها

عنوان	صفحه
شکل شماره ۱- نقشه پراکندگی اقوام استان گلستان.....	۹۹
شکل شماره ۲- دستگاه ابریشم بافی.....	۱۰۰
شکل شماره ۳- انواع کلاه زنانه (بوروک).....	۱۰۰
شکل شماره ۴- آنافی (آلین دانقی).....	۱۰۱
شکل شماره ۵- یکی از انواع یاشماق.....	۱۰۱
شکل شماره ۶- انواع یالق.....	۱۰۲
شکل شماره ۷- انواع چارقند.....	۱۰۲
شکل شماره ۸- کونیک.....	۱۰۳
شکل شماره ۹- چاپیت.....	۱۰۳
شکل شماره ۱۰- دون.....	۱۰۴
شکل شماره ۱۱- قیرمز چرپی.....	۱۰۴
شکل شماره ۱۲- قارا چرپی.....	۱۰۵
شکل شماره ۱۳- آق چرپی.....	۱۰۵
شکل شماره ۱۴- کورته.....	۱۰۶
شکل شماره ۱۵- بالاق.....	۱۰۶
شکل شماره ۱۶- دولاق.....	۱۰۷
شکل شماره ۱۷- انواع نقوش سوزن دوزی.....	۱۰۷

- شکل شماره ۱۸- قبه ۱۰۸
- شکل شماره ۱۹- پوشش کامل زن ترکمن ۱۰۸
- شکل شماره ۲۰- پیراهن ۱۰۹
- شکل شماره ۲۱- چرخ شلوار ۱۰۹
- شکل شماره ۲۲- روسری ۱۱۰
- شکل شماره ۲۳- پوشش کامل زن شاهکوه ۱۱۰
- شکل شماره ۲۴- قیسقه بش بت ۱۱۱
- شکل شماره ۲۵- اوزون بش بت ۱۱۱
- شکل شماره ۲۶- اشیک ۱۱۲
- شکل شماره ۲۷- دمبال ۱۱۲
- شکل شماره ۲۸- ژاولق ۱۱۳
- شکل شماره ۲۹- گونه دیگر از ژاولق ۱۱۳
- شکل شماره ۳۰- بوراما ۱۱۳
- شکل شماره ۳۱- بورگن شک ۱۱۴
- شکل شماره ۳۲- تورمه بلبو ۱۱۴
- شکل شماره ۳۳- جهک ۱۱۵
- شکل شماره ۳۴- کوینک و تمبان ۱۱۵
- شکل شماره ۳۵- نومال ۱۱۶
- شکل شماره ۳۶- جلیقه ۱۱۶

- شکل شماره ۳۷- چادر شب..... ۱۱۷
- شکل شماره ۳۸- کولیجه..... ۱۱۷
- شکل شماره ۳۹- کلتۀ دخترانه..... ۱۱۸
- شکل شماره ۴۰- کلتۀ زنانه..... ۱۱۹
- شکل شماره ۴۱- قبه..... ۱۱۹
- شکل شماره ۴۲- بویماق..... ۱۲۰
- شکل شماره ۴۳- یخالق..... ۱۲۰
- شکل شماره ۴۴- پوشش کامل زن قزلباش (رامیان)..... ۱۲۱
- شکل شماره ۴۵- پوشش کامل زن قزلباش (مینودشت)..... ۱۲۱
- شکل شماره ۴۶- جامه و تمبان..... ۱۲۲
- شکل شماره ۴۷- کلاه شهری..... ۱۲۲
- شکل شماره ۴۸- باری..... ۱۲۳
- شکل شماره ۴۹- کمرچین..... ۱۲۳
- شکل شماره ۵۰- پیش جامه..... ۱۲۴
- شکل شماره ۵۱- پوشش کامل زن کتول..... ۱۲۴

فصل اول

مقدمه

پوشاک به مجموعه جامه‌هایی از پوست، الیاف گیاهی، پشم، کتان و ابریشم و جز آن که آنها را در اصل برای پوشاندن اندام‌های بدن و مصون نگهداشتن آنها در برابر عامل‌های طبیعی، اقلیمی و آب‌وهوایی می‌پوشند گفته می‌شود (دایره المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۵: ۱).

پوشاک یکی از مهم‌ترین بخش‌های فرهنگ مادی در هر جامعه است، به عبارت دیگر همواره بخشی از فرهنگ جامعه در لباس‌های مردم آن جامعه متجلی می‌شود. پوشاک هر قوم و ملت در اصل مشخص‌کننده شخصیت و هویت فرهنگی آن قوم و ملت و نشانه‌ای از پایداری اعتقاد آنان به آداب و رسوم و ضمناً به نوعی نشانگر علاقه‌شان به استقلال فرهنگی است (یاوری و سرخوش، ۱۳۸۹، ۱۰). یعنی همان اندازه که زبان هر یک از گروه‌های قومی کرد، لر، بلوچ، ترکمن، فارس آنها را از یکدیگر جدا و متمایز می‌کند، پوشاک بومی و سنتی هر یک نیز متمایزکننده این اقوام از یکدیگر است. بنابراین همچنان که ممکن است با تغییر زبان یک قوم هویت قومی یا فرهنگی مردم آن قوم تغییر کند یا از میان برود، از راه تغییر لباس بومی - محلی یک قوم نیز می‌توان کم و بیش چشم به راه هویت‌زدایی از آن قوم بود.

از آغاز شکل‌گیری اجتماعات بشری و در جوامع اولیه پوشاک جنبه و نقش حفاظتی داشته و برای مصون نگه داشتن بدن انسان در برابر عوامل طبیعی و اقلیمی و آب‌وهوایی به کار می‌رفته است. بعدها با توسعه فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی در جوامع و شکل‌گیری عقاید دینی، مذهبی در ذهنیت مردم، پوشاک، نوع، رنگ، جنس، شکل و سبک دوخت تن‌پوش‌ها زمینه و نقش فرهنگی یافت و کارکرد اجتماعی و فرهنگی و نمادین آنها برجسته شد. هر یک از تن‌پوش‌ها و زیورها به صورت رمزی و نمادین مفهوم یا مفاهیمی را در جامعه می‌رساند. تن‌پوش‌ها نشان‌دهنده پایگاه و منزلت اجتماعی، اقتصادی، مذهبی، شغلی، حال و هوای روحی پوشندگان آنها و نمایانگر تفاوت جنسی و سنی و جایگاه و مقام طبقاتی افراد در گروه‌های اجتماعی و قومی مختلف می‌باشد. نوع جنس، رنگ، طرز دوخت، شکل لباس و فرهنگ واژگان مربوط به

تن‌پوش‌ها با مجموعه‌ای از ارزش‌ها و معیارهای فرهنگی، اخلاقی و معنوی مانند شرم و حیا، وقار، متانت، جاذبه و فریبندگی، عظمت و حقارت، غرور و کبر و فروتنی اهمیت و اعتبار اجتماعی و اقتصادی، سوگ و شادی، فقر و غنا و باورهای دینی - مذهبی و آرمانی در آمیخته‌اند. از این رو مطالعه پوشاک مردم یک گروه و قوم و جامعه چه در گذشته و چه در حال و بررسی روند تحول و دگرگونی تاریخی و اجتماعی هر یک از تن‌پوش‌ها و کارکردهای اجتماعی و تأثیرگذاری آنها زمینه مهم و ارزشمند در پژوهش به شمار می‌رود (بلوک‌باشی، ۱۳۸۲، ۱۷).

در شکل‌گیری و ترکیب پوشاک هر قومی عوامل گوناگونی را می‌توان دخیل دانست که عبارتند از:

جنسیت و سن:

بنابر طبیعت انسانی و خصوصیات جسمانی او تن‌پوش مردها و زن‌ها با یکدیگر متفاوت است. همچنان که در بسیاری از امور این تفاوت و گوناگونی به چشم می‌خورد، جنسیت نیز در نوع، رنگ و جنس پوشاک عامل متمایزکننده‌ای محسوب می‌شود. سن نیز از دیگر علل متمایزکننده در نوع و شکل لباس می‌باشد همچنان که در بیشتر اقوام مورد بحث سن یکی از عوامل مهم محسوب می‌شود، به عنوان مثال در قوم ترکمن رنگها در سنین پایین روشن و هرچه سن بالاتر می‌رود به همان میزان از طراوت و رنگارنگی لباس‌ها کاسته می‌شود و به تیرگی می‌گراید.

مذهب:

مردم شهرها و روستاهای ایران معتقد به دین مبین اسلام بوده و از این جهت کلیه اعمال و رفتارهای فردی و اجتماعی خود، از جمله پوشاک را با موازین آن هماهنگ می‌کنند. از این رو لباس زنان همواره یا بلند است و به پشت پایشان می‌رسد و یا در مواردی که کوتاه است با پوشش‌های بیشتری خود را پوشانده است. لباس‌های آنها عموماً گشاد و راحت و با پارچه‌های ضخیم دوخته شده است.

شرایط و عوامل طبیعی:

عمده‌ترین جنبه کاربردی پوشاک و ابتدایی‌ترین آن حفاظت بدن در مقابل عوارض آب-وهوایی و نیز خطرات و ضربه‌ها و تماس‌های ناشی از فعالیت‌های روزمره است. لذا لباس‌های